

مدیریت ریسک نقدینگی در بانکداری اسلامی

صدیقه عطرکار روشن^۱، آزاده روشن روان^۲، مریم عباس زاده^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۴/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۳/۰۸/۲۵

چکیده

امروزه تعادل بین ریسک و بازده برای بانک‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. به طوری که مدیریت این ریسک چند دهه‌ای است که به عنوان یکی از مباحث مهم در بانکداری مطرح می‌باشد. در این مقاله نیز به مدیریت ریسک نقدینگی در بانکداری اسلامی پرداخته شده است. هدف این مقاله ارائه‌ی ابزارهای مدیریت ریسک نقدینگی در بانکداری اسلامی و اجرای سیاست‌هایی است که برای بهبود آن می‌توان به کار برد. بررسی‌های حاصل نشان دهنده‌ی این است که بانک‌های اسلامی به دلیل بکارگیری ابزارهای متفاوت نسبت به بانک‌های متعارف در مدیریت نقدینگی با مشکلاتی روبرو می‌باشند. علاوه بر آن، این ابزارها چندان کارا نیستند.

این مقاله با مروری بر ادبیات ریسک نقدینگی به این جمع‌بندی می‌رسد که برای مدیریت نقدینگی علاوه بر ابزارها، توجه به آموزش بیشتر اصول بانکداری اسلامی به مردم، اصلاح ساختارها در جهت رشد و توسعه‌ی بازار سرمایه، ایجاد شبکه‌ی گسترده‌ی بین بانکی، انجام تکنیک‌ها و سیاست‌های خاص و نظام نظارتی کارآمد برای ارائه خدمات در جهت توسعه، ضروری است.

واژه‌های کلیدی: مدیریت ریسک نقدینگی، ابزارهای مدیریت نقدینگی، بانکداری اسلامی
طبقه‌بندی موضوعی: G0، G21

^۱ استادیار دانشگاه الزهراء (س)، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، گروه اقتصاد، نویسنده مسئول:

(s.a.roshan@alzahra.ac.ir)

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه اقتصادی و برنامه ریزی، دانشگاه الزهراء (س) (azadehroshanravan@gmail.com)

^۳ دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه شیراز و عضو هیئت علمی گروه اقتصاد دانشگاه خلیج فارس،

(marya_663@yahoo.com)

مقدمه

امروزه بانک‌ها علاوه بر تجهیز منابع و اعطای تسهیلات، تسهیل در دریافت و پرداخت را نیز فراهم می‌کنند. با این وجود این نهادهای مالی با چالش‌هایی جدی در عرصه‌ی مدیریت نقدینگی مواجه‌اند. بانک‌های اسلامی، به دلیل ربوی بودن بسیاری از ابزارهای مدیریت نقدینگی، بیش از بانک‌های متعارف با این مشکل دست و پنجه نرم می‌کنند. چندی است اندیشمندان مسلمان متوجه این مشکل شده، و درصدد حل آن برآمده‌اند. از دیدگاه بانکداری اسلامی، مدیریت نقدینگی به توانایی بانک در تجهیز برنامه‌ریزی شده‌ی منابع و تأمین تقاضاهای موجه اطلاق می‌گردد.

هدف مدیریت نقدینگی، در دسترس قرار دادن دارایی مالی در کمترین زمان (یک روز یا کمتر) و نیز به حداقل رساندن حجم دارایی‌های کم‌بازده می‌باشد. اگر بانک به نوعی افزایش یا کاهش در ذخایر پیش‌بینی کند، از طریق اوراق بازار پول به مدیریت آن می‌پردازد؛ یعنی اقدام به خرید گواهی در صورت مازاد ذخایر و استقراض از بانک مرکزی در صورت کمبود ذخایر می‌کند. در سطح دیگر برنامه‌ریزی، مدیریت نقدینگی شامل پیش‌بینی خالص و جوه مورد نیاز با توجه به عوامل روندی، فصلی، چرخه‌ای و رشد کلان بانک می‌باشد. این دوره‌ی برنامه‌ریزی بلندمدت‌تر، و شامل تناوب‌های ماهانه می‌شود. (موسویان، ۱۳۸۹، ۳۹)

اهمیت مدیریت ریسک نقدینگی در بانک‌ها تا حدی است که، ترتیب ارقام دارایی‌ها و بدهی‌ها در ترازنامه‌ی بانک‌ها به صورت نقدشوندگی می‌باشد. چنانچه رکودی جزئی در عملکرد بانک‌ها بوجود آید علامتی بر ضعف تلقی و ممکن است اعتماد مردم سلب گردد، در این حالت وجوه از بانک خارج شده و وضعیت نقدینگی بانک تحت تاثیر قرار می‌گیرد. عکس این عمل نیز این پرسش را ایجاد خواهد کرد که چرا وجوه غیر ضروری در بانک نگهداری شده است؟ از این رو تطابق زمانی سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها از مهمترین نکاتی است که بانکداران به آن توجه‌ای اساسی دارند زیرا چنانچه این تطابق صورت نگیرد ممکن است عملیات بانک تحت الشعاع قرار گرفته و مانعی بزرگ در جهت سودآوری باشد.

روند بانک‌ها گرفتن سپرده‌های کوتاه‌مدت و دادن وام‌های بلندمدت است. اعطای وام به مشتریان نیاز به نقدینگی بالایی دارد. از طرف دیگر ممکن است مهلت وام‌های بانک به سر

برسد، ولی از سوی وام گیرندگان باز پرداختی صورت نگیرد. پس همواره وجود نقدینگی لازم برای این مسایل در بانکها ضروری است. مدیریت ریسک نقدینگی باید به صورت یک فرآیند گسترده باشد که ریسک اعتباری و بازار را هم در برگیرد. (ایزدی نیا، ۱۳۸۹، ۷۰)

از طرفی مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی پیچیده تر از بانکداری سنتی است؛ زیرا اکثر ابزارهای سنتی مورد استفاده در مدیریت نقدینگی، مبتنی بر بهره هستند و استفاده از آنها جایز نیست. بانکهای اسلامی پنجاه درصد بیشتر از بانکهای سنتی، دارایی نقد نگهداری می کنند. این داراییها عمدتاً بازده بسیار پایین و حتی صفر دارند. از این رو، آمار نشان می دهد که بانکهای اسلامی در این زمینه، نسبت به بانکهای سنتی، از رقابت پذیری کمتری برخوردار می باشند. (سوری، وصال، ۱۳۸۷، ۲۴۰)

در این مقاله به صورت ترویجی، به بیان ادبیات موضوع، نیازهای نقدینگی در بانکداری اسلامی و ابزارهای مناسب برای مدیریت آن پرداخته شده است. در پایان، با جمع بندی کلی نیازها و ابزارها، می توان پی برد که تنها وجود این ابزارها برای مدیریت ریسک نقدینگی کافی نیست و عوامل ساختاری، آموزشی و نظام نظارتی مناسب نیز نقش مهمی دارند.

پیشینه ی تحقیق

مطالعات متعددی در زمینه مدیریت نقدینگی انجام گرفته است. ایسمال (۲۰۱۱) در مقاله "مدیریت عرضه و تقاضای نقدینگی در بانکداری اسلامی" به بررسی عرضه، تقاضا و نقدینگی در بانکهای اسلامی پرداخته است. مرحله ی اول آن، با شناسایی منابع کوتاه مدت تقاضا و عرضه ی نقدینگی شروع می شود. در مرحله دوم آن ارزیابی عملکرد تاریخی بانک برای مدیریت نقدینگی مطرح شده است. این مقاله نشان می دهد، مدیریت در برابر فشار نقدینگی به اندازه کافی قوی نیست و اظهار می دارد که بانکهای اسلامی برای تقویت ابزارهای نقدینگی خود، بهبود مدیریت نقدینگی و عملیات کسب و کار، باید به آموزش بیشتر اصول بانکداری اسلامی به مردم پردازند.

حسینی، حکمت، کاشف (۱۳۹۲)، با ارائه تحلیل آماری و ارقام موجود به بررسی اوراق مشارکت و اجاره و مقایسه تطبیقی بین این دو نوع اوراق به لحاظ مکانیزم مقبولیت پرداختند. همچنین به سهم هریک در تأمین مالی شرکت‌ها اشاره شده است.

سروش (۱۳۸۶) با اشاره به این حقیقت که امروزه ریسک و نوسان‌ها در کانون توجه تمام سیاستگذاران، سرمایه‌گذاران و بانکداران قرار گرفته است، با تشریح کاربرد اوراق اجاره به شناسایی، محاسبه و چگونگی مدیریت ریسک‌های مربوط به این اوراق از دید سرمایه‌گذاران پرداخته و راه‌های پوشش آن را بیان کرده است.

سعیدی و شعبانی مطلق (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان "ریسک نقدینگی در صنعت بانکداری با استفاده از شاخص لاندای امری" یک بررسی کاربردی با استفاده از ضریب لاندای انجام داده‌اند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که بهترین پیش‌بینی برای نقدینگی مورد نیاز برای هر روز، استفاده از داده‌های چهار روز قبل است.

موسویان (۱۳۸۸) در مقاله‌ی "بررسی فرایند تأمین مالی از طریق انتشار اوراق اجاره (صکوک اجاره)" پس از تعریف ارکان اوراق مرابحه و تاثیر این اوراق به عنوان ابزار مدیریت نقدینگی در کنترل ریسک، به بررسی فقهی، حقوقی و اقتصادی انواع این اوراق پرداخته و این اوراق را ابزاری برای تأمین مالی و نیز نقدینگی عنوان کرده است.

صبری (۲۰۱۳) در مقاله‌ی "مدیریت ریسک نقدینگی در بانک‌های اسلامی" به مرور مبانی شرعی و دستورالعمل‌های اصلی امور مالی اسلامی در ارتباط با ریسک نقدینگی پرداخته است. و همچنین پیشنهادهای در انجام تکنیک‌ها و سیاست‌های خاص و آغاز نوع خاصی از نظارت بر ارائه خدمات باکیفیت بالا، در جهت توسعه را داشته است.

سیاست‌های مدیریت ریسک نقدینگی

بانک‌های اسلامی مانند سایر بانک‌ها می‌بایست سازوکار مدیریت نقدینگی را به صورت مشخصی تعریف کنند. در این راه، علاوه بر طراحی ابزارها، تعریف سیاست‌های کلی مدیریت نقدینگی، از مهم‌ترین اقدامات لازم برای کاهش ریسک نقدینگی است. برای این امر سطوح سیاستی زیر مد نظر قرار می‌گیرند:

- یک ساختار برای توسعه و تمرین روش‌های بدون عیب برای ارزیابی و نظارت بر نقدینگی.
- آماده‌سازی تکنیک‌های کافی برای نظارت و مواجهه با نقدینگی به صورت دوره‌ای
- ارائه توانایی مالی کافی، با توصیه دقیقی از تمایل و استعداد سهامداران برای تامین بودجه تکمیلی زمانی مورد نیاز.
- ارائه نقدینگی از طریق تحقق دارائی‌های ثابت و اقداماتی مانند فروش و اجاره
- مدیریت بحران نقدینگی (محمد، ۲۰۱۳، ۲۲۴)

تکنیک‌های بررسی ریسک نقدینگی

گزارش‌دهی در اصل، داده‌های مورد نیاز را برای مطالعه‌ی کاربردی مدیریت ریسک فراهم می‌سازد. در بانکداری اسلامی نیز باید، گزارشات لازم گردآوری شوند، پس از آن با استفاده از ابزار مناسب در جهت رفع مشکل و کاهش ریسک اقدامات لازم انجام گیرد. تکنیک‌های رایج گزارش‌دهی نقدینگی زیاد است که در زیر به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

۱. **گزارش‌دهی منابع و مصارف:** در این روش سپرده‌ها مهمترین منبع تامین نقدینگی و وام‌ها به عنوان مهمترین مصارف در نظر گرفته می‌شوند. و سپس با جمع‌آوری اطلاعات آماری مربوط به آنها، نرخ رشد سالیانه‌ی هر یک از آنها محاسبه می‌شود. این تخمین می‌تواند در بازه‌های زمانی مختلفی محاسبه گردد.

۲. **نسبت‌های متداول ارزیابی ریسک نقدینگی:** نسبت‌های نقدینگی متداول‌ترین روش به منظور ارزیابی نقدینگی است و به شکل گسترده‌ای مورد استفاده‌ی بانک‌ها و سایر موسسات اعتباری می‌باشد که به منظور سهولت در بررسی، آنها را به صورت زیر طبقه بندی می‌کنند:

- نسبت‌های نقدی بر حسب واحد پولی
- نسبت‌های نقدی بر حسب زمان
- نسبت‌های نقدی بر حسب واحد پولی - زمان

۳. **تحلیل شکاف (GAP):** روشی که بیشتر موسسات مالی برای تحلیل ریسک نرخ بهره استفاده می‌کنند به عنوان رویکرد تحلیل شکاف شناخته شده است. این مدل به دنبال تعیین شکاف بین دارایی‌ها و بدهی‌هایی است که به نرخ‌های سود حساس هستند. شکاف تجمعی مثبت نشان می‌دهد که بانک به صورت بلندمدت وام گرفته و به صورت کوتاه مدت وام داده است. و برعکس شکاف تجمعی منفی بدین معناست که نهاد مالی مورد نظر دارایی‌های بلندمدت را از محل بدهی‌های کوتاه مدت تامین مالی کرده است.

۴. **فردبان سررسید:** در این روش، طبقه‌بندی جریان‌های نقد ورودی براساس تاریخی که دارایی در آن سررسید می‌شود، صورت می‌گیرد. به همین ترتیب جریان‌های نقد خروجی را نیز براساس تاریخ سررسید بدهی‌ها طبقه‌بندی می‌کنیم. تفاوت بین جریان‌های نقد ورودی و خروجی در هر دوره به عنوان نقطه‌ی شروع برای اندازه‌گیری کمبود یا مازاد نقدینگی بانک در یک سری زمانی می‌باشد. (ارجمندی، سیاح، ۱۳۹۱، ۲۷۷)

طبقه‌بندی و اولویت‌بندی نیازهای نقدینگی در بانکداری اسلامی

نیازهای نقدینگی را می‌توان از جهات مختلف به ترتیب زیر طبقه‌بندی نمود:

۱) طبقه‌بندی نیازها از جهت زمان

نیازهای آنی:

در نظام بانکداری اسلامی، سپرده‌گذاران منابع مالی خود را در اختیار بانک قرار می‌دهند تا این نهاد، به وکالت از مشتریان، منابع را در فعالیتهای گوناگون اقتصادی به کار گرفته و بازدهی کسب نماید. در بسیاری از مواقع، به خصوص زمانی که نوعی احساس عدم اطمینان به نظام بانکی وجود دارد یا در ایام خاصی از سال مانند عید که تقاضای نقدینگی بالاست، سپرده‌گذاران برای دریافت سپرده‌های خود به بانک مراجعه می‌نمایند. بنابراین، بانک‌ها باید بتوانند با داشتن ابزارهای مناسب مدیریت نقدینگی، به طور شایسته، به این نیازها پاسخ دهند. در پاره‌ای از موارد نیز بانک‌ها با فرصت‌های اقتصادی سودآوری روبه‌رو می‌شوند که بایسته است، به سرعت، سرمایه‌ی لازم را برای ورود به آن فرصت‌ها فراهم آورند؛ از این رو، نیازمند ابزارهایی هستند که از این طریق آن‌ها منابع مالی را فراهم نمایند.

نیازهای بسیار کوتاه مدت:

این دسته از نیازهای بانک به فوریت دسته اول نیازها نیست و بانک برای تأمین نقدینگی زمان بیشتری دارد. اگر دسته اول را نیازهای ساعتی و روزانه بدانیم، این دسته شامل نیازهای دو تا چهارده روزه است؛ مثلاً الزامات قانونی بانک‌ها برای پرداخت ذخیره قانونی به بانک مرکزی در قبال تغییرات حجم سپرده‌هایشان.

نیازهای کوتاه مدت:

این دسته از نیازهای نقدینگی بانک‌های اسلامی، در مقایسه با دو دسته نخست، طولانی‌تر بوده و شامل نیازهای ماهانه بانک به نقدینگی می‌شود. برای مثال، بسیاری از بانک‌ها در قالب فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، مضاربه، مشارکت مدنی، سلف و ... به مشتریان خود تسهیلات پرداخت می‌کنند. پرداخت این تسهیلات به گونه‌ای است که مشتریان پس از طی مراحل لازم، در نوبت دریافت تسهیلات قرار می‌گیرند. بانک‌ها نیز به طور طبیعی، هر ماه بخشی از تسهیلات خود را در اختیار مشتریان قرار می‌دهند.

۲) طبقه بندی نیازها از جهت کاربرد

نقدینگی لازم برای پاسخگویی به سپرده‌گذاران:

این دسته از نیازها، به علت غیرقابل پیش‌بینی بودن، در زمره نیازهایی قرار می‌گیرند که بانک در هر زمان باید آمادگی لازم را برای پاسخگویی به آنها داشته باشد.

نقدینگی لازم برای پاسخگویی به متقاضی تسهیلات:

پیش‌بینی این دسته از نیازها، در مقایسه با دسته نخست، برای بانک‌ها امکان‌پذیرتر است و این دسته، بانک‌ها را در معرض ریسک نقدینگی کمتری قرار می‌دهد؛ چراکه ممکن است بانک به هر دلیلی نخواهد یا نتواند به برخی از متقاضیان تسهیلات ارائه نماید.

سایر نیازهای نقدینگی:

علاوه بر این دو دسته، بانک‌های اسلامی با پاره‌ای از نیازهای نقدینگی دیگر نیز مواجه هستند که در این دو دسته قرار نمی‌گیرند. تقاضا برای پرداخت تعهدات بانک از محل ضمانت‌های نکول شده نمونه‌ای از این نیاز به نقدینگی است. (موسویان، ۱۳۸۹، ۵۱)

امروزه بانک‌ها برای رفع نیازهای نقدینگی خود به استقراض از بازار پول و سرمایه اقدام می‌کنند یا از مدیریت هم‌زمان و متوازن دارایی‌ها و بدهی‌ها استفاده می‌نمایند. در حالت اول هنگامی که بانک‌ها با نیازهای آنی مواجه می‌شوند، به جای فروش دارایی‌ها، به استقراض وجوه دست می‌زنند. به این راهبرد، نقدینگی خریداری شده نیز می‌گویند. در حالت دوم بانک‌ها در انتخاب راهبرد مدیریت نقدینگی موازنه‌ای انجام می‌دهند و از هر دو راهبرد استفاده می‌کنند. در مدیریت نقدینگی متوازن، برخی از نیازهای نقدینگی مورد انتظار به صورت دارایی‌هایی با قابلیت نقدینگی بالا نگهداری می‌شود (معمولاً اوراق بهادار و سپرده‌های نزد سایر بانک‌ها)، بقیه نیازهای نقدینگی مورد انتظار نیز با نظمی از پیش تعیین شده در سقف اعتبارات، از طریق بانک‌های طرف معامله و دیگر تأمین‌کنندگان وجوه تأمین می‌گردند.

بنابراین، ضروری است بانک‌ها منابع لازم را برای این منظور پیش‌بینی نمایند. این مهم با داشتن ابزارهای کارآمد مدیریت نقدینگی امکان پذیر خواهد بود.

ارائه‌ی بسته‌ی ابزارهای مدیریت نقدینگی متناسب با نیازهای بانکداری

اسلامی

متناسب با انواع نیازهای نقدینگی بانکداری اسلامی، ابزارهای مدیریت نقدینگی به صورت بسته‌ی ابزاری و در قالب جدول زیر قابل ارائه شده است:

نگاره (۱): طبقه بندی نیازهای نقدینگی در بانکداری اسلامی و ابزارهای مدیریت

نقدینگی

	قرض الحسنه متقابل	نیازهای نقدینگی آئی	طبقه بندی نیازهای نقدینگی از جهت زمان
	بازار پولی بین بانکی		
تسهیلات مشارکتی			
تسهیلات متقابل			
تاسیس صندوق مشترک			
دریافت تسهیلات از بانک مرکزی			
خرید و فروش دین		نیازهای نقدینگی بسیار کوتاه مدت	
	مراجعه موازی		
	صندوق ABC		
تسهیلات مشارکتی	بازار پولی بین بانکی		
تسهیلات متقابل			
تاسیس صندوق مشترک			
خرید و فروش دین		نیازهای نقدینگی کوتاه مدت	
دریافت تسهیلات از بانک مرکزی			
	مراجعه موازی		
	صندوق ABC		
تسهیلات مشارکتی	بازار پولی بین بانکی		
تسهیلات مشارکتی متقابل			
تاسیس صندوق مشترک			
خرید و فروش دین			
دریافت تسهیلات از بانک مرکزی			
گواهی سپرده انتقال پذیر			
اوراق اجاره به شرط تملیک	صکوک بانکی		
اوراق مرابحه رهنی			

منبع: (موسویان و کاوند، ۱۳۸۹، ۵۸)

اقتصاددانان مسلمان اثبات کرده‌اند که شیوه تأمین مالی مبتنی بر مشارکت در سود و زیان در مقایسه با شیوه اعطای وام در مقابل دریافت بازده ثابت از نقطه نظر کاهش هزینه‌های تولید، افزایش ثروت ریسک پذیری جامعه، کنترل ادوار تجاری و پیشگیری از ورشکستگی بانک‌ها از کارآئی بالاتری برخوردار می‌باشد.

معرفی ابزارهای مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی

بانک‌های اسلامی به دلیل نبود ابزارهای کافی مدیریت نقدینگی، حجم بالایی از نقدینگی را نگهداری می‌کنند، این امر موجب هزینه‌ی فرصت بالایی برای آن‌ها می‌شود. از این رو تلاش‌هایی صورت گرفت تا ابزارهایی جهت کاهش این هزینه‌ها ارائه گردد. در این قسمت، با نقد و بررسی این ابزارها و معرفی ابزارهای دیگر، به تبیین بسته‌ی ابزارهای مدیریت نقدینگی در بانک‌های اسلامی پرداخته شده است.

۱. قرض الحسنه‌ی متقابل

در این روش، بانک‌های اسلامی براساس رتبه‌ی امتیازی به یکدیگر قرض الحسنه می‌دهند؛ برای مثال طبق تفاهم‌نامه‌ای که به صورت دو به دو منعقد می‌نمایند، توافق می‌کنند که مشکلات نقدینگی کوتاه‌مدت یکدیگر را با قرض الحسنه‌های بسیار کوتاه‌مدت حداکثر سه روزه، برطرف نمایند. این روش با محدودیت‌هایی روبه‌رو می‌باشد: اولاً بانک قرض‌دهنده سود مستقیمی از این کار دریافت نمی‌کند؛ ثانیاً اگر هر یک از دو طرف با این شرط به دیگری قرض دهند که طرف مقابل نیز در آینده همان مقدار یا کمتر و یا بیشتر را به او قرض دهد، مشکل ربا پیش می‌آید و اگر دو طرف بدون هیچ شرطی به یکدیگر قرض دهند، هیچ ضمانتی وجود ندارد که هر دو طرف در صورت نیاز بتوانند به یکدیگر قرض دهند. در نتیجه، این ابزار به لحاظ عملیاتی ابزاری غیرمطمئن خواهد بود.

۲. صندوق اسلامی

بعضی از اندیشمندان بانکداری اسلامی معتقدند که تأسیس و توسعه‌ی صندوق سرمایه‌گذاری غیرربوبی بازار پول، باید اولویت اصلی بانک‌ها و سرمایه‌گذاران اسلامی باشد؛ چون عمده‌ترین بخش‌هایی هستند که از مازادها و کسری‌های پیش‌بینی نشده‌ی نقدینگی زیان می‌بینند، مردم (سپرده‌گذاران بانک‌های اسلامی)، موسسات مالی بزرگ و موسسات تجاری هستند. (سلیمانی، ۱۳۸۸) هدف عمومی این صندوق تأمین نقدینگی در مواقع ضروری و نیز پرداخت سود معقول به سهامداران می‌باشد. سرمایه‌گذاری اصلی این صندوق نیز از طریق شرکت در مبادلات تجاری، مضاربه، خرید و فروش کالا و استصناع صورت می‌گیرد. سهام این صندوق براساس ارزش خالص دارایی‌ها و به صورت روزانه قیمت‌گذاری می‌شود. به علاوه، صندوق تضمین

می‌کند که اگر قیمت سهام از قیمت اسمی کمتر شد، قیمت خرید را به سهامدار پرداخت کند. از این رو، در بدترین حالت، بازده سهام صفر می‌شود. اگر ارزش سهام نیز رشد کند، سود آن نصیب سهامداران می‌گردد. با توجه به قرارداد سهامداران با صندوق، در صورت نیاز به نقدینگی، صندوق سهام را از بانک خریداری می‌کند و نقدینگی آن را تأمین می‌نماید. این راهکار نیز به تنهایی دارای محدودیت‌هایی است: اولاً؛ زمانی که بانک با مازاد منابع روبه‌رو می‌شود، تنها به اندازه‌ی سهام مازاد صندوق، می‌تواند تقاضای خرید سهام نماید، همچنان که وقتی با کمبود منابع روبه‌رو می‌شود، تنها به اندازه‌ی سهام صندوق که سهام صندوق را در اختیار دارد، می‌تواند سهام بفروشد و تقاضای نقدینگی کند؛ ثانیاً عملیات خرید و فروش سهام بین بانک و صندوق نباید به صورت مشروط باشد، زیرا به اعتقاد غالب فقهای شیعه و اهل سنت اشکال دارد. برای حل این مشکل، می‌توان مسئولیت بازارگردانی و تعهد نقدشوندگی را به عهده‌ی شخص ثالثی گذاشت.

۳. مباحثی موازی

یکی از راهکارهای ساده برای مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی استفاده از قرارداد مباحثی موازی است. فرض کنید: بانک اول برای اعطای تسهیلات مباحثی (فروش نسبه)، با کمبود نقدینگی مواجه است؛ اما هم‌زمان بانک دوم مازاد نقدینگی دارد. در این فرض، بانک اول سراغ بانک دوم می‌رود. بانک دوم کالای موردنظر مشتری بانک اول را خریداری می‌کند و با سود مشخصی، به صورت کوتاه‌مدت، به بانک اول می‌فروشد. بانک اول نیز با سود دیگری، به صورت نسبه‌ی بلندمدت، به مشتری خود می‌فروشد. این روش که از دو قرارداد مباحثی مدت‌دار تشکیل می‌گردد، می‌تواند ابزار مدیریت نقدینگی به حساب آید. محدودیت‌های این روش نیز از این قرار است: اولاً فقط برای تقاضای تسهیلات خرید کالا به کار می‌رود؛ ثانیاً بانک استفاده‌کننده از این ابزار (بانک اول) بایستی زمان بندی مشخصی برای تسویه با بانک اعطاکننده‌ی مباحثی (بانک دوم) داشته باشد که بعد از سررسید، قابل تمدید نیست.

۴. بازار بین بانکی

بازار بین بانکی، یکی از اصلی‌ترین ابزارهای مدیریت نقدینگی به شمار می‌آید. از این رو، بانک‌های اسلامی در پی تأسیس بازاری مشابه هستند که منطبق بر معیارهای شرعی باشد. برای فعالیت بانک‌ها در بازار بین بانکی اسلامی، می‌توان روش‌هایی چون تسهیلات مشارکتی،

مشارکت متقابل، تاسیس صندوق مشترک، گواهی‌های انتقال‌پذیر، خرید و فروش دین و دریافت تسهیلات از بانک مرکزی را در نظر گرفت.

خرید و فروش صکوک (اوراق بهادار اسلامی) بانکی

اوراق بهادار، اوراقی با ارزش مالی یکسان و قابل معامله در بازارهای مالی می‌باشند که بر مبنای یکی از قراردادهای مورد تأیید اسلام طراحی شده‌اند و دارندگان اوراق به صورت مشاع مالک یک یا مجموعه‌ای از دارایی‌ها و منافع حاصل از آن‌ها می‌باشند. نوع دارایی که پشتوانه‌ی اوراق بهادار اسلامی است نوع اوراق را نیز تعیین می‌نماید. بر این اساس اوراق بهادار اسلامی می‌تواند بر پایه‌ی قراردادهای مشارکت، مضاربه، مرابحه، سلف، استصناع، اجاره و یا ترکیبی از آنها (اوراق بهادار ترکیبی) طراحی گردد. در اوراق بهادار اسلامی، صاحبان اوراق در مالکیت دارایی‌های حقیقی و در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت دارند و بازدهی طرح‌ها، پروژه‌ها و فعالیت‌ها روی درآمد صاحبان اوراق اثر می‌گذارد و سود اوراق متأثر از بخش واقعی اقتصاد است. (آیت الله تسخیری، ۱۳۸۷). این اوراق به دلیل قانونی بودن، مقبول واقع شدن و کارا بودن جایگزین مناسب و مفیدی برای اوراق قرضه و اوراق مشارکت به حساب می‌آیند. (سلیمی، ۱۳۹۱)

اوراق مرابحه (به عنوان ابزار مالی کوتاه‌مدت) و اجاره (به عنوان ابزار مالی میان‌مدت)، از انواع اوراق بهادار اسلامی هستند که می‌توانند ابزار کارآمدی برای مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی قلمداد شوند. این اوراق، ضمن ایجاد منابع جدید نقدینگی برای بانک، می‌توانند در بازار بین بانکی نیز به عنوان ابزاری مناسب برای مدیریت نقدینگی استفاده گردند؛ بدین صورت که بانک‌هایی که با مازاد نقدینگی مواجه‌اند اوراق را می‌خرند و بانک‌هایی که با کمبود نقدینگی روبه‌رو هستند، با ورود به بازار ثانوی، اوراق را به فروش می‌رسانند. (سازمان بورس و اوراق بهادار، ۱۳۸۶، ۲۵)

محدودیت‌های کنونی بانک‌های اسلامی در مدیریت نقدینگی

همانطور که گفته شد بانک‌های اسلامی قادر به انتقال مازاد نقدینگی خود به بانک‌های متعارف نیستند. در واقع بانک‌های اسلامی بهره را نمی‌پذیرند. امروزه بانک‌های اسلامی در امر مدیریت نقدینگی، با دو محدودیت اساسی نسبت به بانکداری سنتی مواجه‌اند:

۱. ضرورت به کارگیری وجوه مازاد، برای جلوگیری از کاهش سودآوری در مقایسه با بانکداری سنتی.

۲. ضرورت تطبیق نیازهای نقدینگی کوتاه‌مدت، برای جلوگیری از خطر مواجهه با کسری نقدینگی.

۳. نبود بازار ثانوی مناسب میان بانک‌های اسلامی

۴. نبود معاملات بین بانکی در میان بانک‌های اسلامی که ناشی از تعداد کم فعالان بازارهای بین بانکی و بازار سرمایه اسلامی است. (موسویان، کریمی، ۸۹، ۵۲)

برای رشد و توسعه بازار صکوک، در سراسر دنیا، احتیاج به زیرساخت‌های توسعه یافته و علاوه بر آن هماهنگی بیشتر کشورهای اسلامی در یکسان‌سازی ساختار صکوک بین‌المللی و مطابق با شریعت است. با وجود هماهنگی‌های به وجود آمده توسط بحرین و مالزی، اما همچنان این بازار با محدودیت‌ها و چالش‌هایی روبه‌رو می‌باشد.

در حال حاضر بازار مالی اسلامی بین‌المللی سعی دارد یک ساختار مدیریت نقدینگی برای بانک‌های اسلامی یا بخش‌های قابل دسترس از طریق شبکه ایجاد نماید که در این شبکه ابزارهای اسلامی برای تامین نقدینگی مورد استفاده قرار گیرند. یک طرح کاربردی جمعی، بطور کلی، قادر است مساله مازاد نقدینگی را مدیریت نماید. این کار در بانک‌الامین و بانک اسلامی ABC در حال انجام است.

جمع بندی

در مجموع، می‌توان چنین بیان کرد که، در کشورهای اسلامی نوع خاصی از بانکداری مطرح است که با بانکداری سنتی و عرفی که در جهان رواج دارد تفاوت‌هایی دارد. این نوع بانکداری

سعی دارد ضمن تأمین منافع هر دو گروه سهامداران بانک‌ها و مشتریان از اعمال هزینه‌ی مازاد و غیرمنصفانه (ربا) دوری گزینند. به تناسب این هدف نیازهای نقدینگی و ریسک این نیازها در بانکداری اسلامی متفاوت‌تر با بانکداری سنتی خواهد بود. امروزه بانک‌های متعارف برای رفع نیازهای نقدینگی خود به استقراض از بازار پول و سرمایه دست می‌زنند یا از مدیریت هم‌زمان و متوازن دارایی‌ها و بدهی‌ها بهره می‌جویند. این در حالی که در صورت اجرای بانکداری اسلامی از ابزارهای مالی استفاده می‌شود که گاه با ابزارهای رایج متفاوت است. برخی از این ابزارها عبارت است از: قرض الحسنه متقابل، صندوق اسلامی، مباحه‌ی موازی، بازار بین بانکی، خرید و فروش صکوک بانکی.

با بررسی ابزارهای مدیریت نقدینگی، نتیجه حاصل شد که این ابزارها کامل نبوده و نمی‌توان به وسیله آن‌ها به طور بهینه مدیریت نقدینگی را انجام داد. علاوه بر ابزارها، به دلیل ضعف‌های ساختاری لازم جهت رشد و توسعه بازار سرمایه، عدم هماهنگی و کمبود بازار بین بانکی مناسب، نبود تکنیک‌ها و سیاست‌های خاص و نظام نظارتی کارآمد برای ارائه خدمات با کیفیت بالا از دیگر مواردی است، که مانع از تحقق مدیریت نقدینگی می‌گردد. از طرفی بانک‌های اسلامی برای تقویت ابزارهای نقدینگی خود، بهبود مدیریت نقدینگی و عملیات کسب و کار، باید به آموزش بیشتر اصول بانکداری اسلامی به مردم پردازند.

منابع

- ایزدی‌نیا، ناصر، علی‌نقیان، نسرین. (۱۳۸۹). مدیریت ریسک نقدینگی در شرایط بحرانی در بانک‌ها. فصلنامه بانک و اقتصاد، شماره ۱۰۸، ۲۶-۳۶.
- تسخیری، محمد علی. (۱۳۸۷). مبانی شرعی اوراق بهادار اسلامی. فصل نامه اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۷، ۴۳-۶۷.
- حسینی، سید علی، حکمت، هانیه. (۱۳۹۲). نقش صکوک اجاره و اوراق مشارکت در تأمین مالی شرکت‌ها. فصلنامه پژوهش حسابداری، سال دوم، شماره ۸، ۲-۲۶.
- خلیلی ارجمند، غلامرضا، سیاح، سجاد. (۱۳۹۱). مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی. مفاهیم، اصول و رویکردها، تهران.. انتشارات داستان.
- سروش، ابوذر، صادقی، محسن. (۱۳۸۶). مدیریت ریسک اوراق بهادار اجاره. فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۷، پاییز ۱۳۸۶، ۱۵۸-۱۸۵.

- سعیدی، علی، شعبانی مطلق، مریم. (۱۳۸۹). ریسک نقدینگی در صنعت بانکداری با استفاده از شاخص لاندای امری. نشریه‌ی بورس اوراق بهادار، دوره ۳، شماره ۱۲، ۱۲۹ - ۱۴۹.
- سلیمی، علیرضا. (۱۳۹۱). ضرورت توسعه اوراق بهادار اسلامی. فصلنامه راهبرد، سال بیست و یکم، شماره ۶۵، دوره ۲۱، ۲۹۱ - ۳۱۸.
- سوری، داوود، وصال، محمد. (۱۳۸۷). روش های نوین تامین مالی و مدیریت نقدینگی در بانک. نوزدهمین همایش بانکداری اسلامی، ۲۴۰.
- موسویان، سیدعباس، کاوند، مجتبی. (۱۳۸۹). مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی. نشریه معرفت اقتصادی، شماره اول، ۱-۵.
- موسویان، سیدعباس، کریمی، مجتبی. (۱۳۸۸). بررسی فرایند تأمین مالی از طریق انتشار اوراق اجاره (صکوک اجاره). دومین کنفرانس بین المللی توسعه نظام تامین مالی در ایران، دوره‌ی دوم، ۲۶ - ۴۶.

Ismal, Rifki (2010) the managment of liquidity risk in Islamic banks: The case of Indonesia, Durham theses, Durham University. Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk>

Mohammad, Sabri, liquidity risk management in Islamic banks, Afro Eurasian Studies, Vol. 1, Issues 2, Spring & Fall 2013, 215-230